

Калиновський Юрій Юрійович
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
професор кафедри філософії

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Розвиток правового суспільства в сучасній Україні є надактуальним завданням, що пов'язано з численними проявами правового нігілізму, правової демагогії та інших деформацій правосвідомості й правової культури у вітчизняному соціумі. Темпи та якість розвитку правового суспільства напряму залежать від рівня освіти (правової зокрема), патріотизму, суспільно-політичної активності кожного громадянина нашої держави. Саме тому громадянська компетентність особистості є важливим чинником становлення правового суспільства.

На нашу думку, під правовим суспільством слід розуміти таку спільноту, де панує право, а його існування обумовлено розвинутим законодавством та правосвідомістю громадян. Вочевидь, що справедливість є однією з визначальних цінностей правового суспільства поряд з рівністю, свободою, законністю, правами людини [1, с. 172]. Отже, громадянська компетентність особистості є явищем багатоплановим й репрезентована декількома вимірами: загальнокультурним, політичним, духовним, правовим тощо. Можна стверджувати, що без високого рівня громадянської компетентності особистості правове суспільство не буде динамічно розвиватися, оскільки воно спирається саме на горизонтальні, а не на вертикальні зв'язки та відносини.

Визначаючись термінологічно зазначимо, що згідно з трактовкою Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнень та освіти поняття “компетентність” розглядається як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. Зміст цього поняття включає в себе не лише когнітивну та технологічну, але й мотиваційну, етичну

та соціальну складові. Компетентність формується у процесі навчання під впливом різних факторів. У дослідженнях більшості науковців компетентність розглядається як особистісна категорія [2, с. 154].

Так, Л. Слінченко вважає, що громадянська компетентність характеризує такий стан політичної освіченості громадянина, його переконань і вмотивованості до дій, який є достатнім щоб відстоювати власні права та свободи, задовольняти інтереси, здійснювати спільні справи, забезпечувати дотримання суспільного порядку та безпеки. Адже громадянин – це не лише юридичний статус особи, а й сутнісна її характеристика, що передбачає певний рівень компетентності та громадянської участі у політиці та громадському житті. Визначальними рисами громадянської компетентності є правосвідомість, політична освіченість, патріотизм, моральність, трудова активність. Їх формування може бути реалізовано за активної участі держави, її відповідних органів та установ, суспільства в цілому. Особлива роль належить фахівцям системи освіти [3, с. 860-861].

Отже, громадянська компетентність не можлива без розвиненої правосвідомості та правової культури особистості, які в свою чергу є необхідними чинниками буття правового суспільства. Вочевидь, розвиток громадянської компетентності особистості як чинника існування правового суспільства безпосередньо пов'язаний з загальнокультурною компетентністю індивіда, його уявленнями про політику, мораль, право, належну поведінку та суспільну активність тощо.

В цьому контексті зазначимо, що становлення культурної компетентності громадянина може проходити у відповідності з її змістовними компонентами. Дослідник А. Флієр у культурній компетентності виокремлює чотири складові:

- 1) компетентність відносно інституціональних норм соціальної організації – основних соціальних інститутів, економічних, політичних, правових і конфесійних структур, закладів, установ та ієрархій; цей рівень компетентності забезпечується, головним чином, спеціалізованими

- навчальними дисциплінами загальноосвітнього циклу – економікою, політологією, правознавством, суспільствознавством;
- 2) компетентність стосовно норм соціальної і культурної регуляції – національних і станових традицій, пануючої моралі, моральності, світогляду, цінностей та критеріїв оцінки, норм етикету – забезпечується у навчальному процесі переважно такими дисциплінами, як історія, філософія, соціологія, етнологія, мистецтвознавство, країнознавство, етика, естетика та ін.;
 - 3) компетентність відносно короткотривалих, але актуальних зразків суспільної престижності – моди, іміджу, стилю, символів, регалій, соціальних статусів, інтелектуальних і естетичних напрямків тощо; навчання компетентності такого роду, як правило, поширене в елементах багатьох гуманітарних дисциплін, але може бути забезпечене й спеціальними факультативними курсами;
 - 4) компетентність, виражена у рівні повноти і свободи володіння мовами соціальної комунікації – розмовною (усною та писемною); спеціальними мовами і соціальними (професійними) жаргонами, мовами, прийнятими в певній громаді із властивими для неї етикетом та церемоніалом, політичною позицією, релігійною свідомістю, соціальною і етнографічною символікою, семантикою атрибутики престижності, соціального маркування тощо. Знання у цій сфері студенти отримують, передусім, завдяки дисциплінам лінгвофілологічного та історичного циклів [4, с. 112].

Нашу думку, вищезначений науковець цілком логічно надає великого значення у розвитку громадянської компетентності особистості саме системі освіти, яка також повинна сформувати у суб'єкта соціальних відносин уявлення про моральну й правову поведінку. Оскільки суспільно активний громадянин не тільки повинен розуміти свою роль у суспільстві, усвідомлювати власні та суспільні інтереси, але й ще вміти їх реалізовувати, не порушуючи норм моралі та права, що в свою чергу зміцнює підвалини правового суспільства.

Безсумнівно, що громадянська компетентність особистості базується на моральних, правових та національних цінностях. Ціннісні орієнтації, як складова моральної свідомості, забезпечують загальну спрямованість поведінки індивідів, соціально значущий вибір ними цілей, цінностей, способів регуляції поведінки, її форм і стилю. Як рушійні мотиви поведінки, ціннісні орієнтації особистості дають можливість визначити крізь призму суб'єктивного сприйняття своєрідність і найхарактерніші риси сучасної епохи, пізнати й зрозуміти, наскільки людина володіє моральною здатністю відповідати потребам розвитку суспільства, наскільки вона творчо активна або пасивна й байдужа. Таким чином, ціннісним орієнтаціям притаманні такі властивості як, по-перше, зв'язок з суспільством; по-друге, вони входять не просто до структури моральної свідомості, але й є основою поведінки людини, що говорить про їх практичний характер. В цьому контексті громадянська компетентність особистості проявляється у вмінні відрізнити добро і зло, справедливе та несправедливе, моральне та аморальне й зайняти принципову позицію щодо захисту гуманістичних цінностей.

Зазначимо, що моральні цінності притаманні людині незалежно від її особистих уподобань та переконань, точніше сказати саме особистісні переконання та цінності формуються насамперед під впливом абсолютних вічних понять: добро, справедливість, чесність, гідність, любов, мудрість та ін.

Моральні цінності – це інтегральне утворення моральної свідомості, яке включає в себе моральні норми, оцінки, уявлення, поняття, принципи, ідеали, що тісно пов'язані з мотивами і потребами та забезпечує спрямованість свідомості особистості на досягнення вищих моральних цілей, які регулюють поведінку на основі добра і зла. Саме в них систематизується моральне значення суспільних явищ і вони виступають орієнтирами поведінки. На основі тих цінностей, що вже склалися, здійснюється саморегуляція діяльності, яка полягає в здатності людини свідомо розв'язувати завдання, що стоять перед нею, здійснювати вільний вибір рішень, утверджувати своїми діями та вчинками ті чи інші соціально-моральні цінності. Реалізація цінностей у цьому

випадку сприймається індивідом як моральний обов'язок, відхилення від якого коригується механізмом внутрішнього самоконтролю та совістю [5, с. 32-33]. Підкреслимо, що діяльність людини у правовому суспільстві детермінується почуттям громадянського обов'язку, її переконаннями та цінностями, тобто має характер саморегуляції, яка є яскравою ознакою наявності громадянської компетентності особистості.

Одним з основних засобів розвитку моральної свідомості індивіда є виховання, основною метою якого є не тільки позитивні зміни у свідомості людини, але й формування в неї настанов на правомірну та моральну поведінку. Моральне виховання особистості на стадії формування моральної свідомості та моральних почуттів має можливість реалізовуватися в повній мірі саме в моральній поведінці особистості, що перетворює останню на феномен діагностичний щодо загального стану моральної культури людини та суспільства. Кожен вчинок, кожен комплекс поведінкових форм, будь-яка діяльнісна активність, що здійснюється людиною, є проявом моральної свідомості та моральних почуттів особистості, а також показником її моральної культури та ефективності цієї системи морального виховання, що є домінуючою в певному суспільстві чи колективі. Моральна поведінка є ще й регулятором та реалізаційним середовищем самоідентифікації й саморозвитку особистості, адже саме в ній об'єктивуються внутрішні духовно-вольові прагнення людини до самоздійснення в соціокультурному та цивілізаційному просторі розвитку людства. Поведінка особистості та її моральна самооцінка є нерозривні, взаємопов'язані та взаємообумовлені феномени людської свідомості, психіки, соціально-рольової сфери. Оскільки морально-етичні цінності відіграють важливу роль у регулюванні поведінки та ставленні до навколишнього світу вони визначаються через діялісно-зацікавлене ставлення особистості до світу й самого себе, що є підґрунтям для розвитку її громадянської компетентності.

Моральна культура особистості в цьому аспекті є показником духовно-вольової здатності людини до життєвої реалізації власних моральних потреб у

процесі діяльнісно-поведінкової активності, породженої та обґрунтованої певним рівнем моральної свідомості та рівнем емоційно-психологічного здоров'я у моральних почуттях [6, с. 29-30]. Отже, розвиток громадянської компетентності особистості не можливий без стійких моральних настанов, які повинні бути ціннісними орієнтирами її суспільної активності.

Необхідно зазначити, що моральні норми, почуття обов'язку, основи соціальної поведінки та громадянської компетентності закладаються, перш за все, у родині. У сім'ї громадянськість виховується всім устроєм спільного життя: побутом, працею, традиціями, звичаями – усім тим, з чим дитина народилася і залишає цей світ. Тут, насамперед, юний громадянин засвоює такі загальнолюдські поняття, як добро і зло, правда і кривда, гарне і погане, корисне і шкідливе, тобто ті морально-етичні принципи, на яких споконвіку ґрунтується педагогічний досвід народу. Саме тому, вагомого значення набуває досвід, одержаний дитиною у сім'ї. Успішність громадянського виховання у сім'ї дітей та підлітків залежить від таких умов: культивування у сім'ї кращих рис української ментальності; наявність у членів сім'ї гуманності, толерантності та інших добродійностей; дотримання батьками громадянського обов'язку перед країною, суспільством; єдність вимог всіх членів сім'ї, передусім матері та батька; наявність у батьків відповідальності за виховання дитини, як громадянина держави; дотримання батьками прав та свобод людини і громадянина; наявність атмосфери глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю, тощо [7, с. 154].

Необхідно зазначити, що важливого значення у формуванні громадянської компетентності особистості як підґрунтя існування правового суспільства набуває не тільки моральне, а й правове виховання на всіх етапах її соціалізації. Так, вирішальну роль у правовому вихованні у ВНЗ відіграє особистість викладача, який є носієм та популяризатором певних цінностей. Педагог повинен бути зразком точного і неухильного виконання норм законів і обов'язків. Забезпечити правовиховну роботу може тільки людина, яка добре

обізнана з основними положеннями юридичної науки, знає методики навчання правовим знанням, формування у студентів правової свідомості, вироблення навичок і вмінь правомірної поведінки. Навички і звички дотримуватися норм законів і моралі – це закономірний результат свідомого ставлення до виконання своїх обов'язків, до дотримання правових та інших соціальних норм, що є ознакою громадянської компетентності.

Вочевидь, метою правового виховання є формування правової культури громадянина України, що складається зі свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків перед суспільством і державою, закріплених у Конституції України, з глибокої поваги до законів і правил людського співжиття, готовності дотримуватися й виконувати його вимоги, що виражають волю та інтереси народу, активної участі у суспільних справах, боротьби з порушниками законів.

Відповідно захистити та реалізувати свої права (розвинути громадянську компетентність) громадянин має можливість у правовій державі, правовому суспільстві, де кожна з гілок влади якісно виконує покладені на неї Конституцією функції. Особлива роль у встановленні справедливості у правовому суспільстві відводиться судовій гілці влади, коли людина у інституційний, правовий спосіб здатна протистояти сваволі та порушенню своїх прав, що відповідно зміцнює її громадянську позицію та розвиває громадянську компетентність.

Прямим показником вдалого функціонування апарату судової влади є рівень довіри громадськості до національної судової системи, про що наголошується у схвалених Резолюцією Економічної та соціальної ради ООН Бангалорських принципах поведінки суддів від 27 липня 2006 р. № 2006/23: “Довіра громадськості до судової системи, до морального авторитету і чесності судової влади посідає першочергове місце в сучасному демократичному суспільстві” [8].

Саме тому такою важливою у правовому суспільстві є постать судді, його особисті моральні якості, рівень розвитку його громадянської компетентності.

На думку фахівців, стандарт професіоналізму охоплює низку вимог до громадянина, який обіймає посаду судді:

- 1) своєчасність та ефективність, чесність і сумлінність, прозорість, високий професійний рівень виконання посадових обов'язків;
- 2) самостійність, організованість, компетентність, вимогливість і принциповість;
- 3) утримання (без наказу) від виконання функцій, не передбачених посадою, невтручання в процес службової діяльності інших суддів;
- 4) оперативність досягнення результатів і пунктуальність;
- 5) гарні комунікативні здібності, високий рівень культури телефонних розмов і письмового спілкування;
- 6) готовність до постійного навчання та самовдосконалення;
- 7) відповідний зовнішній вигляд;
- 8) етикет, субординація та повага до інших працівників суду.

Особливо важливим є принцип відповідальності перед суспільством, якого мають дотримуватися судді у процесі своєї професійної діяльності. Цей стандарт охоплює вимоги щодо справедливості та неупередженості судді; усвідомлення своєї суспільної значущості та відповідальності; поваги до громадян, експертів, свідків, адвокатів, суддів та інших працівників; ввічливості, терплячості та доброзичливості; утримання від висловлювань своїх оцінок і коментарів щодо рішень суду [9, с. 191-192].

Набуття людиною громадянської компетентності триває протягом всього життя й залежить від цілої низки факторів екзистенційно-вольового та суспільно-політичного, правового характеру. Саме правове суспільство, з нашої точки зору, створює необхідні передумови для розвитку громадянської компетентності особистості.

Для розвитку правового суспільства та громадянської компетентності в Україні необхідно постійно вдосконалювати національне законодавство, забезпечувати виконання прийнятих норм та орієнтуватися на міжнародні стандарти в різних галузях права. Саме тому важливою складовою політики

української держави щодо формування громадянської компетентності є визнання й дотримання міжнародних стандартів у галузі прав людини зафіксованих у наступних документах: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Конвенція ООН про права дитини (1989 р.) та ін [3, с. 860-861].

Підводячи підсумки щодо ролі громадянської компетентності особистості у становленні правового суспільства в Україні варто погодитись з думкою Н. Осипової, яка виокремлює загальну сукупність якостей особистості, що визначають стан і рівень її громадянськості. Вона має такий вигляд:

- життєва і діяльнісна цілеспрямованість;
- особистий авторитет у певних ланках громадянського суспільства;
- здатність до ефективної праці;
- самостійність в ухваленні рішення;
- готовність відповідати за ухвалені рішення;
- наявність професійних знань або прагнення їх здобути;
- життєвий, громадянський, соціальний досвід необхідний для участі у громадянському житті;
- досвід участі у функціонуванні політико-правових інститутів або громадських об'єднань;
- здатність аналізувати явища бачити головне;
- швидкість орієнтації стосовно як буденних, так і державницько-правових явищ і ситуацій;
- здатність до використання різних джерел інформації;
- здатність до використання знань фахівців різних галузей;
- здатність до об'єктивного оцінювання подій та явищ суспільного життя;
- почуття професійної й громадянської гідності [10, с. 281].

Таким чином, розвиток громадянської компетентності особистості та становлення правового суспільства в Україні є явищами взаємообумовленими, котрі детерміновані загальним демократичним поступом нашої країни,

успіхами у розбудові правової держави. Громадянська компетентність особистості є передумовою суспільного прогресу, динамічного розвитку всіх сфер вітчизняного соціуму. Активна життєва позиція громадянина є запорукою недопущення порушень прав людини, згортання демократичних перетворень, а у підсумку є питомим тлом розвитку державотворчих процесів в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Калиновський Ю. Ю. Особливості реалізації соціальної справедливості у правовому суспільстві / Ю. Ю. Калиновський // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 74 (№ 7). – С. 172-175.
2. Костюченко Л. Компетентнісний підхід у формуванні готовності до професійної діяльності майбутніх учителів початкових класів / Л. Костюченко // Гуманітарний вісник. – 2013. – № 28. – С. 153-156.
3. Слінченко Л. В. Державна політика формування громадянської компетентності в контексті інтеграції України у європейський освітній простір /Л. В. Слінченко // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – К.:Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 72 (№5). – С. 856-861.
4. Кравець Р. А. Культурна компетентність та міжкультурна комунікація у професійній підготовці майбутніх аграрників / Р. А. Кравець // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2013. –№1(7). – С. 112-115.
5. Білозерська С. І. Ціннісні орієнтації як складова моральної свідомості особистості / С. І. Білозерська // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – К., 2010. – Т. XII. – Ч. 3. – С. 29-36.
6. Печко Н. Структурно-функціональний аналіз філософії морального виховання особистості / Н. Печко // Вісник Інституту розвитку дитини. – Вип. 24. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових

праць. – Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2012. – С. 25-30.

7. Коваль Н. І. Вплив сім'ї на становлення громадянськості розумово відсталих старшокласників / Н. І. Коваль // „Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) ”Збірник наукових праць / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. – Вип. І. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – С. 153-159.
8. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та соціальної ради ООН від 27 липня 2006 р. № 2006/23. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/d6.htm>
9. Чернота С. Роль стандартів і правил поведінки у професійній діяльності суддів / С. Чернота // Публічне право. – 2013. – № 2 (10). – С. 189-196.
10. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін.; за ред.. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2013. – 536 с.